

Элбек терминлар масаласида тил софлигига алоҳида диққат-эътибор қаратди. Ўзбек терминологияси тизимини тилнинг ўз ички манбалари ва имкониятларидан кенг фойдаланган ҳолда янги терминлар билан бойитди.

Умуман олганда, Элбек ўзининг серкирра ва салмокли илмий-усулий мероси билан ўзбек миллий тилшунослиги ҳамда таълимшунослиги тараққиётига муносиб ҳисса қўшди.

АДАБИЁТЛАР:

- [1]. Абдурахмонов Ғ. Ўзбек халқи ва тилининг шаклланиши ҳақида. –Т.: Фан, 1999. –86 бет;
[2]. Бобомуродова Ш. Ўзбек тилшунослиги ривожига Элбекнинг роли: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. –Т.: ЎзРФА ТАИ, 2002. –26 бет; [3]. Узоков Ҳ. Эрк йулида эрксиз кетган фидойи // Элбек. Танланган асарлар. –Т.: Шарқ, 1999. 3-21-бетлар; [4]. Элбек. Бошланғич мактабда она тили // Танланган асарлар. –Т.: Шарқ, 1999. 259-274-бетлар; [5]. Элбек. Ёзув йўллари // Танланган асарлар. –Т.: Шарқ, 1999. 274-285-бетлар; [6]. Элбек. Имло масаласи // Танланган асарлар. –Т.: Шарқ, 1999. 253-258-бетлар.

Бухоро давлат университети

Қабул қилинди:
03.03.2011

УДК: 10.01.01.

УЧЧАНОҚ ВА СИДЖО

Қ.Йўлчиев

В статье изложены размышления о сравнительном изучении узбекского трёстишья с корейским сиджо.

The article presents reflections on the comparative study of the Uzbek triplets with Korean sijo.

“Баъзи асарлар мавзусининг яқинлигини, умумий манбаси, элементларининг ўхшашлиги, бир хил сиёсий йўналиши ва нихоят умумий фалсафий концепцияси билан ажралиб туради. Шу тариқа мураккаб структураларнинг қўпқиррали типологик ўхшашлиги юзага келади ва уларга қизиқиш кучаяди”[1]. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Анвар Обиджон ижодидаги “уччаноқ” шеърлар ҳам шакли ва мазмуни жиҳатидан корейс шеърлятидаги сиджога яқин туради.

Сиджо (“фаслларни қўйлаш вақти” ёки “замонавий қўшиқлар”) дастлаб фольклор қўшиғи сифатида пайдо бўлган ва XIII асрда шеъринг жанрга айланган. Сиджо Сонган (Чон Чхоль; 1537 - 1593.), Косан (Юн Сондо; 1587 - 1671 гг.) ижодларида ўзининг юксак даражасига етган[2]. Масалан, Сонган(1537 - 1593)нинг қўйидаги шеърида висол чексиз бахтдир деган ғояни диний тушунчалар замирида ёрқин ифодаланган.

Йўл бўйида, ялангбош

Юзма-юздир Тош Буддалар –

Йўқ хижрон.

Шеърдаги Будда ҳайкаллари учрашиб, узоқ вақт йўл четида яшашлари қўйланган. Шеърнинг бош образи Будда ҳайкаллари саналиб, мангу ҳаёт тимсоли. Улар йўл – ҳаёт ўткинчилигини, тош эса букилмас ирода эканлигини англашган. Ҳижронда аслий мақсаддан четлашиб, кундалик ташвишлар билан қўмилиб қолган, машаққатдаги одам тасвири бор. Нурланиб қомиллик эришган Буддалар эса ўзаро учрашиб, мангу сокинликка эришган.

Сиджонинг биринчи ва иккинчи мисраларида иккитадан тўртта турок бўлади. Бешинчи турок эса алоҳида қатор бўлади ва у уч бўғиндан ташкил топади. Ўрта асрларда корес шоирлари бу талабга қатъий амал қилишган. Масалан, шоир Сонам (1532-1587)нинг сиджосида ҳам биринчи ва иккинчи қаторлар тўртта, учинчи мисрада эса битта турок мавжуд. Лекин корейс ва ўзбек адабий тили ўртасидаги ўзига хосликлар туроклардаги бўғинларнинг айнан сақланишига имкон бермайди. Шундай бўлса-да, сиджо мазмуни ва қисман шаклини тадиқ қилиш имкони мавжуд:

Оқшом чўқди. Тугади ишлар,

Ёпиб дарвозани, ётдим ойда.

Дил – ҳоли.

Унда тириклик ташвишидан сўнг ҳордикка кетган лирик қаҳрамон кечинмалари ифодаланган. Шунингдек, сиджода корейс шеърларига хос эпик қўлам, биринчи туроқдан кейин нукта қўйилиши, “оқшом чўқди” гапига қўламдорлик берган ва ўқувчини мисранинг икки қисмидаги “тугади ишлар” жумласига тайёрлаяпти. Мисрадаги ҳар икки туроқда ҳам воқеликнинг якуни ҳақида сўз юритилиб, лирик қаҳрамоннинг айнан оқшом чўқиши ва ишларнинг тугабини интиқлик билан қутгани ёки тинимсиздан толиққанини англатади. Бу фикрни кейинги сатрлар исботлайди. Охириги мисра эса лирик қаҳрамон ниҳоят юраги ташвишлардан қутилиб ўзи билан ўзи қолганидан хурсандлигини ифодалаган.

Уччаноқлар катъий шаклга эга: деярли барча шеър 4+3 тарзда тuroкланади, 7 бўғинли, биринчи ва иккинчи мисраси ўзаро қофияланади, учинчи мисраси эса қофияланмайди. Аксарият ҳолларда тезис+тезис+синтез шаклдаги композицияга эга бўлади. Қўпинча ижтимоий мавзуда бўлиб, ишқ, севги, табиат мавзулари нисбатан кам учрайди.

Танамдан қўр сўнмоқда,

Қўзимдан нур сўнмоқда...

Дурга тўлиб борар бош [3].

Мазкур шеърда инсон умрининг ўтиб бораётгани ва тажрибалари ортгани сайин ақли тўлишиб бориши ҳодисаси ифодаланган. Лекин лирик қаҳрамоннинг ички кечинмасидаги ўзига хослик, шеър матнидаги бадий образлиқни таъминлаш мақсадида муаллиф айнан метафорадан фойдаланган. Бу ерда “умр” сўзи яширин бўлиб қўп нуктанинг ўрнига қўйилса, шеър мазмунини очилади. Аммо унинг бадий-эстетик таъсири биров пасайиши мумкин. Шунинг учун шоир атайин “умр” сўзини тушириб қолдириб, унинг ўрнига умумий ҳолатда метонимия усули ёрдамида ўтаётган вақтга, умрга ишора қилмоқда. Шу тарика шеърда метафорик образ ва метонимик усул ёнма-ён ишлатилган. Айнан шу нарса шеърга мазмуний бутунлик, бадий яхлитлик бахш этган. Лирик қаҳрамон кечинмасини англатаётган “қўр сўнмоқда” бирикмаси матндан ажратиб олинса, унинг маъноси жуда ғализ, умумийлик касб этади. Лекин контекст доирасида “танамдан”, “қўзимдан” сўзларидаги ўзаро оҳангдорликни юзага келтириб, шеърдаги белгиларнинг товуш жиҳатдан эвфониклигини оширган, мазмуннинг оҳанг ёрдамида очилишига ҳисса қўшган. Натижада мазмуний структурадаги аниқ йўналиш юзага келган ва мазмун индивидуаллик, поэтик моҳият касб этган.

Шеърда лирик қаҳрамон қувватини олаётган нарса бесамар иш, юмуш, вазифа, вақт, умр, фарзанд, омонат каби маъноларни англатади. Лекин шоир уларни аниқ айтмайди. Бу ўринда шоир метафора ёрдамида мазмунлар ассоциациясини яратишга эришган. Аввало бу лирик қаҳрамоннинг чарчашида қуринса, бесамар ўтаётган умрга ачиниш, тугаб бораётган ғайрат, шижоатга ҳам ишора қилинапти. Буни кейинги сатр орқали ҳам илғаш мумкин. “Қўзимда нур сўнмоқда” сатри метонимик асосда қўзи хиралашиши деган жараёни қайта номлаш билан ўқувчига лирик қаҳрамон кечинмасини англатади. Лекин шеър билан яхлит метафорик бирикма ҳосил қилаётганини инобатга олсак, у ҳам метафорик образ яратишда ўзига хос вазифа бажаряпти. Яъни биринчи сатрда лирик қаҳрамон айтмоқчи бўлган умумий ғояни чуқурлаштириб, аниқлаштириб, тақрорлаб келган. Лекин асосий гап айтилгани йўқ. Чунки лирик қаҳрамон кимдир унга панд бераётгани, нимадандир кўнгли тўлмаётганига ишора қилапти. Аммо бу ҳали мавҳум. Ана шу мавҳумлик “Дурга тўлиб борар бош” сатри орқали аниқланади. Шу ерда ақл аслида метонимия орқали дур деб қайта номланган. Чунки ақл инсон ҳаётида асосий ўрин тутиши, у кишига чексиз моддий-маънавий бойлик олиб келиши ҳақидаги фикрларни истаганча келтириш мумкин. Дур орқали ақлан етук кишининг ички кечинмаларини очиб берилган ва образ яратилган. Ана шу образ метонимик асосидаги метафорик образдир. У маъно қўчим туридан образга айланган. Чунки лирик қаҳрамон англаган ҳаётий ҳақиқатни шеърдаги метафора образга айлантирган. Шеърнинг бадий-эстетик кучини кучайтирган. Ундаги образ тип жиҳатидан таҳлилий-хулосавий шеърни юзага чиқарган. Лекин воқелиқни ташкиллаш жараёнида “-моқда” қўшимчанинг икки қайта қўлланиши, учинчи ўринда “-ар” қўшимчаси орқали яна шу маъно ифодаловчи шаклнинг келиши лирик қаҳрамон англаган, ҳис қилган жараён тугамаганини, асосий ғоя бадий-эстетик функция нуктаи назаридан ўқувчи дилида ҳам давом этишига ишора бор. Бунда шеърдаги белги ва унинг мазмун томони ҳам алоҳида ўринга эга. Чунки қофия(нур, қўр) ва радиф(сўнмоқда)нинг қўлланиши, бунинг устига танамдан, қўзимдан сўзларидаги оҳангдошлик, учинчи мисрадаги р,б товуш товланмалари шеър структурасига ўзига хослик

киритган. “Асар тилидаги сўз белги бўлиб келиши мумкин. Товуш эса мустақил маъно билдирувчи сифатида сўзга тенг”[4], – дейди Ю.Лотман. Демак, шеър матни ва уни ўқиш жараёнида белги ва товуш ўртасидаги муносабат аниқланади. Яъни шеърнинг биринчи сатридаги бир неча товушлар тизим қатнашиб, лирик кечинманинг табиатини аниқлаб келган. Биринчиси ў-ў товушлар занжири, иккинчиси н-м-н-р-н-м товушлар, учинчиси эса т-д-д тизимидир. Улар мазмуннинг бадиий-эстетик таъсирини кучайтирган. Бу ҳол кейинги сатрларда қисман ўзгариш билан сақланиб қолган. Учинчи сатрда эса асосий ғояга мутаносиб равишда кескин ўзгаришлар юз берган. Яъни д-т; б-б-б ва р-р-р товушлар тизими аввалги сатрларда кечинма ва мазмуннинг оҳангдорлигини оширган. Товушларнинг сатрлар оша горизонтал равишда бу қадар ўзаро мутаносиблиги яхлитликни ташкил этса, сатрлар сунгидаги о товушининг вертикал ҳолда ўзаро оҳангдорлиги шеърга янада мусикийлик бағишлаган.

Хуллас, юқоридаги шеърларни ўзаро қиёлаганда, барчасида ўзига хос инсон ва унинг кечинмалари борлиги кўзга ташланади. Фақат бири корейс иккинчиси ўзбек шеърляри-нинг намунасидир. Ҳаётга муҳаббат, дунёнинг ўткинчилиги, вақт ўтган сайин одам тажрибали бўлиб бориши ҳақидаги мавзулар шеърларни мазмун томондан бир-бирига яқинлаштиради, уч мисрали шеър эканлиги шаклий ўхшашликка олиб келган. Шакл ва мазмун жihatлар сиджо ва уччаноқ шаклан ихчам, мазмунан теран шеърлар қаторига киради. Шу маънода Анвар Обиджоннинг уччаноқлари дунё халқлари орасида ўзининг анологига эга бўлган мустақил жанр сифатида ўрин тутаяди.

АДАБИЁТЛАР:

[1]. <http://medialib.pspu.ru/page.php?id=860>. Александр Дима. Принципы сравнительного литературоведения, «Прогресс», –М.: 1977, - стр 159.; [2]. http://vladivostok.com/speaking_in_tongue/s/sijo.htm. Корес шоирларининг шеърлари мазкур манбадан олинди.; [3]. Анвар Обиджон. Танланган шеърлар. “Шарк” НМАК.-Тошкент. 2006. 254-бет. [4]. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/lotlek/01.php Лотман Ю. Лекции по структуральной поэтике.

Адабиётшунослик кафедраси

Қабул қилинди:
20.04.2011

УДК: 809.1

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР ИЖОДИДА ПЕРИФРАЗА

И.Рустамова, И.Ҳакимова

В статье раскрыты проблемы литературного сравнения в романе А.Каххара «Мираж».

The problems of literary comparison in “Sarob” (“Mirage”) by A.Kakhhar are explored in the article.

“Перифраза (юн. *periphrasis* – яқин гапираман сўзидан) кучим турларидан бири бўлиб, унда нарса ёки инсон ўз номи билан эмас, балки унга хос асосий белгилар, хусусиятлар номи билан юритилади”[1]. Бадиий асардаги образлар номи предмет ва инсонга хос белги, хусусият номи билан аталади. Ўхшатишлар асосида образли ифода яратилгач, асар сюжетида шу белги ривожланиб, перифразага айланади. Аввалгига ўх-шаш белгилар, хусусиятлар асосида тилга олинган образ номи секин-аста унинг белгиси номи билан ёки ўхшатишган предметнинг ўз номи билан атала бошлайди. Демак, пери-фраза бадиий образ характери янада мукамал очиб бериш учун муаллиф томо-нидан қўлланилган сўз ва сўз бирикмаси хисобланади.

А.Қаҳҳорнинг қатор ҳикоя, роман ва қиссаларида ана шундай перифразалар қўлланган. Адибнинг “Сароб” романида перифраза мавжуд бўлиб, перифразадан фойдаланишдан олдин муаллиф шундай портрет тасвирини беради. “Ячейка ҳамон ўз ишини қилар эди. Саидийни рабфакда ўқийдиган қўпол, йўғон гавдали, новча бир шахтёрга боғлаб қўйди. Саидий индай олмади, аммо ичидан ғижинар эди”[2-43] “Тунгак” билан профессор ўртасида